

ДЕРЖАВНА ПРИКОРДОННА СЛУЖБА УКРАЇНИ
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

Карпушина Майя Григорівна

УДК 378:355:371.334 (043.3)

ФОРМУВАННЯ У МАЙБУТНІХ ОФЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ
УМІНЬ РОЗВ'ЯЗУВАТИ ПРОБЛЕМНІ СИТУАЦІЇ
У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Хмельницький – 2017

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національній академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Державна прикордонна служба України.

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, професор **Гапонова Валентина Миколаївна**, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, кафедра перекладу, завідувач кафедри.

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор **Зеленська Олена Пименівна**, Львівський державний університет внутрішніх справ, кафедра іноземних мов, професор кафедри;

кандидат педагогічних наук, доцент **Калаур Світлана Миколаївна**, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, кафедра педагогіки та менеджменту освіти, докторант кафедри.

Захист відбудеться «15» червня 2017 р. о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 70.705.03 Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького за адресою: вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотечі Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького за адресою: вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000.

Автореферат розісланий «12» листопада 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат педагогічних наук,
доцент

I. М. Кустовська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Поява нових форм ведення війни розширила спектр викликів, що відтепер включає, на додачу до традиційних загроз (транскордонна організована злочинність, контрабанда, наркоторгівля, незаконна міграція та переміщення зброї тощо), іррегулярні, терористичні і дезорганізаційні загрози. Вони породжують значну кількість нових військових, правових, територіально-прикордонних, соціальних та інших проблем, що вимагають невідкладних вирішень, стратегічного мислення, вмінь аналізувати ситуацію, виявляти проблеми та розв'язувати їх. У реаліях наявних та нових викликів і загроз виникає нагальна потреба в удосконаленні змісту, форм і методів професійної підготовки офіцерів Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ), завданнями яких є забезпечення національної безпеки, дотримання прикордонного режиму, здійснення в установленому порядку прикордонного контролю і пропуску через державний кордон України осіб, транспортних засобів, вантажів, виявлення і припинення випадків їх незаконного переміщення. Ці типові для охоронців кордону завдання ускладнюються в умовах розгортання збройного конфлікту в східних регіонах України, супроводжуються здійсненням заходів, спрямованих на дестабілізацію політичної та економічної ситуації в Україні, розвитком сепаратизму й загрозою його поширення територією України. Складна геополітична обстановка вимагає створення нової системи захисту державного кордону, запровадження європейських стандартів інтегрованого управління кордонами, а також зміщення акценту професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників із системи повідомлення знань на систему формування фахових компетенцій та емоційно-вольових якостей офіцерів-прикордонників. Вирішення цього завдання потребує нових підходів до організації освітнього процесу курсантів, застосування технологій проблемного та інтерактивного навчання, відображення у змісті робочих програм навчальних дисциплін проблемних ситуацій (далі – ПС), характерних для їхньої майбутньої професійної діяльності.

Важливість формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв'язувати ПС у професійній діяльності визначається специфікою їхніх професійних обов'язків, що тісно пов'язані з вирішенням бойових, службових, оперативно-службових та інших професійно важливих завдань проблемного характеру, сучасними викликами і загрозами та вимогами до їхнього професійно-особистісного розвитку як представників правоохоронних органів.

Результати аналізу наукових джерел свідчать про те, що проблема формування професійно важливих умінь майбутніх фахівців була предметом досліджень багатьох науковців (А. Алексюка, А. Галімова, Ю. Дем'янюка, Д. Іщенко, В. Ягупова та ін.). У педагогічній теорії питання проблемного навчання розглядали І. Лернер, М. Махмутов, М. Скаткін (концепція проблемного навчання); А. Хуторської (евристична природа освітнього процесу); Ю. Бабанський, В. Оконь (методи технології проблемного навчання); А. Алексюк, Т. Ільїна (методика впровадження технології в освітній процес вищої школи); М. Баден, Г. Беркель, К. Вілкі, Г. Шмідт (потенціал ПС у

професійній підготовці майбутніх фахівців). Значний внесок у розвиток науково-теоретичних аспектів проблемного навчання зробили О. Назаркін, М. Нецадим, В. Чернобровкін та ін. Психологічний аспект проблеми дослідження був предметом уваги К. Абульханової-Славської, А. Брушлинського, Л. Виготського, Д. Вількеєва, І. Зимньої, О. Матюшкіна, А. Фурмана та інших учених, які пов'язують ПС з теорією мислення й називають її пусковим механізмом розумового процесу, що знаходиться в «зоні найближчого розвитку». Окремі структурні елементи професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників були предметом уваги В. Балашова, О. Волобуєвої, В. Гапонової, О. Діденка, М. Козяра, В. Мірошніченко, О. Ставицького, О. Торічного. Проте питання формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв'язувати ПС як важливого компоненту їхньої професійної підготовки не знайшли належного відображення у педагогічних дослідженнях.

Посилюють актуальність теми також суперечності, що існують у системі фахової підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників, зокрема між: сучасними вимогами до професійної діяльності з охорони державного кордону та недостатньо науково обґрунтованими підходами до забезпечення цих вимог на практиці; поширеною практикою використання репродуктивного стилю навчальної діяльності курсантів і необхідністю застосування методів проблемного навчання для формування у них умінь розв'язувати ПС; потребою у формуванні в майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв'язувати ПС і недостатнім рівнем готовності науково-педагогічного складу до здійснення цієї діяльності. Вирішити ці суперечності можна шляхом обґрунтування педагогічних умов, побудови й упровадження моделі формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв'язувати ПС.

Таким чином, актуальність теми, її практичне значення і недостатня теоретична розробленість, необхідність подолання вищезазначених суперечностей зумовили вибір теми дослідження: «Формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв'язувати проблемні ситуації у професійній діяльності».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано відповідно до плану наукової і науково-технічної діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького в межах науково-дослідних робіт «Проблемна технологія у системі підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до професійної діяльності» (шифр № 209-2114 І) та «Педагогічні умови підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до розв'язання проблемних ситуацій» (шифр № 209-2115 І). Роль здобувача полягає в обґрунтуванні технології проблемного навчання у системі підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до професійної діяльності, з'ясуванні сутності й змісту проблемної ситуації у системі цієї підготовки, в уточненні змісту вмінь розв'язувати ПС, а також в обґрунтуванні педагогічних умов формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв'язувати ПС та діагностичного інструментарію для з'ясування стану сформованості цих умінь.

Тему дисертації затверджено вченою радою Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (протокол № 12 від 25 червня 2008 р.) й узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 8 від 28 жовтня 2008 р.).

Мета дослідження – обґрунтувати педагогічні умови та розробити теоретичну модель формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв’язувати проблемні ситуації у професійній діяльності.

Відповідно до мети дослідження визначено такі **задачі**:

1. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури визначити сутність і особливості змісту вмінь розв’язувати проблемні ситуації майбутніми офіцерами-прикордонниками та з’ясувати структуру розвитку цих умінь.

2. Визначити критерії, показники й охарактеризувати рівні сформованості у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв’язувати проблемні ситуації.

3. Обґрунтувати педагогічні умови формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв’язувати проблемні ситуації у професійній діяльності.

4. Розробити теоретичну модель формування у курсантів умінь розв’язувати проблемні ситуації у професійній діяльності.

5. Експериментально перевірити дієвість педагогічних умов і теоретичної моделі формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв’язувати проблемні ситуації у професійній діяльності.

Об’єкт дослідження – професійна підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників у вищому військовому навчальному закладі.

Предмет дослідження – педагогічні умови і теоретична модель формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв’язувати проблемні ситуації у професійній діяльності.

Для вирішення поставлених задач було застосовано комплекс взаємозумовлених **методів дослідження**: *теоретичні* – аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація наукової літератури та навчально-методичної документації з метою з’ясування ключових понять проблемного навчання, обґрунтування технології проблемного навчання та уточнення сутності і змісту вмінь розв’язувати проблемні ситуації, визначення критеріїв та показників оцінювання вмінь їх розв’язувати; моделювання – для побудови теоретичної моделі формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв’язувати ПС у професійній діяльності; *емпіричні* – діагностичні (анкетування, опитування, бесіди, контрольні роботи, тестування), обсерваційні (спостереження, самоспостереження, ретроспективний аналіз педагогічного досвіду), прогностичні (дельфійський, метод висновку за аналогією, простої екстраполяції, узагальнення незалежних характеристик), праксиметричні (аналіз продуктів навчально-пізнавальної діяльності курсантів, аналіз передового педагогічного досвіду); педагогічний експеримент для визначення ефективності обґрунтованих педагогічних умов формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв’язувати проблемні ситуації; *статистичні*

– непараметричний статистичний U-критерій Манна-Уїтні для виявлення відмінностей між двома незалежними вибірками.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

вперше: обґрунтовано педагогічні умови формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв'язувати проблемні ситуації (розвиток мотивації курсантів до спільної модальності пошуку на заняттях; системне застосування в освітньому процесі вищого військового навчального закладу форм і методів проблемного та інтерактивного навчання; оновлення змісту навчальних дисциплін відповідно до сучасних викликів і загроз оперативно-службовій діяльності; впровадження педагогічного менеджменту навчально-пізнавальної діяльності курсантів); розроблено теоретичну модель формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв'язувати проблемні ситуації, яка на відміну від існуючих ґрунтується на дидактичних функціях проблемних ситуацій і розгорнутому алгоритмі процесу їх розв'язання;

удосконалено діагностичний апарат для з'ясування рівня сформованості у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв'язувати проблемні ситуації завдяки використанню відповідних показників;

набули подальшого розвитку трактування сутності і змісту вмінь розв'язувати проблемні ситуації шляхом використання повного алгоритму процесу вирішення проблемних ситуацій і розробленої структури розвитку цих умінь.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що здійснено класифікацію ПС за рівнем складності, створено «банк» ПС професійного характеру; розроблено навчально-методичне забезпечення формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь їх розв'язувати під час вивчення гуманітарних і фахових дисциплін; робочу програму з англійської мови та навчальні посібники «Комунікативні тематичні ситуації» й «Англійська мова у правовому контексті», які призначено для підготовки курсантів; методичні рекомендації науково-педагогічному складу щодо формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв'язувати ПС у професійній діяльності. Одержані наукові результати можуть бути рекомендовані для використання в освітньому процесі вищого військового навчального закладу з метою оптимізації структури і змісту професійної підготовки майбутніх офіцерів, а також – на курсах перепідготовки та підвищення кваліфікації офіцерських кадрів як у ДПСУ, так в інших правоохоронних органах (структурах) України.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес Військової академії (акт реалізації від 3 жовтня 2016 р.), Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (акт реалізації № 26/1/678 від 4 жовтня 2016 р.), Національної академії Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (акт реалізації № 3834 від 6 жовтня 2016 р.), Навчального центру Державної прикордонної служби України (акт реалізації від 11 жовтня 2016 р.).

Особистий внесок здобувача. Усі подані в дисертації наукові результати отримано автором самостійно. У роботах, які написані у співавторстві,

особисто здобувачу належать: у [1] – розробка проблемних завдань, які передбачають упровадження методів проблемного навчання й інтерактивних форм взаємодії у навчально-пізнавальну діяльність курсантів; у [2] – підготовка комунікативно спрямованих завдань професійного характеру до 7-ми розділів; у [8] – визначення сутності, змісту і шляхів формування вмінь розв’язувати ПС в освітньому процесі.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення та результати дослідження обговорено та схвалено на науково-практичних конференціях: міжнародних – «Військова освіта та наука: сьогодення та майбутнє» (Київ, 2012 р., 2014 р.), «Альянс наук: вчений – вченому» (Дніпропетровськ, 2016 р.); всеукраїнських – «Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів України і військових формувань України» (Хмельницький, 2009, 2013 рр.), «Спільні дії військових формувань держави: проблеми та перспективи» (Одеса, 2014–2016 рр.), «Іншомовна підготовка працівників правоохоронних органів та фахівців із права» (Київ, 2016 р.).

Публікації за темою дисертації. Основні результати дослідження за темою дисертації опубліковано у 21 науковій праці, із них 2 навчальних посібники (1 – з грифом МОН), 10 наукових статей (1 – у співавторстві) – у фахових виданнях України й іноземних держав у галузі педагогіки, 9 публікацій – у матеріалах наукових конференцій.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, який налічує 271 найменування, та 13 додатків на 82 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 289 сторінок. Обсяг основного тексту складає 172 сторінки і містить 14 таблиць на 16 сторінках і 7 рисунків на 7 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі – «Науково-теоретичні засади формування в майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв’язувати проблемні ситуації у професійній діяльності» – проаналізовано стан вивчення проблеми в педагогічній теорії та практиці, визначено теоретичні основи технології проблемного навчання, окреслено наукові поняття: «проблема», «проблемна задача (завдання)», «проблемне питання», «проблемна ситуація», проаналізовано наукові підходи до визначення вмінь, проведено аналіз сутності і змісту вмінь розв’язувати ПС.

У результаті дослідження встановлено, що проблемне навчання – це не лише метод навчання (А. Брушлинський, І. Зайцева, І. Кушнір, В. Оконь) або діяльність, що має пошуковий характер (Н. Зеленкова, Л. Кондрашова, О. Пермяков), тип навчального процесу (А. Алексюк, В. Кудрявцев, З. Курлянд, М. Махмутов) або особливий підхід до навчання (Г. Ван Беркель, Т. Ільїна, М. Скаткін, Г. Шмідт), організація навчальних занять з використанням ПС (Г. Селевко) або системна організація навчального плану певними частками навколо проблемних ситуацій (Д. Воркман, С. Галагер, У. Степ’єн), а передусім – технологія навчання (М. Дичківська, Г. Ксензова, М. Левіна). Намагання звести сутність проблемного навчання до діяльності, спрямованої на

розв'язання проблемної ситуації, до принципу проблемності, особливої форми взаємодії або проблемного методу не мають жодних підстав, адже вони входять до структури проблемного навчання, яке слід вважати технологією.

На основі результатів теоретичного аналізу праць зазначених науковців з'ясовано, що *технологія проблемного навчання* – це техніка реалізації навчального процесу, детермінованого ПС, яка визначає відповідно інтегровані способи організації проблемного викладання та проблемного учіння на всіх її етапах розв'язання та рівнях проблемності, метою якої є опанування певних способів вирішення проблем на рівні умінь і навичок мисленнєвої діяльності. Вивчаючи природу мислення, С. Рубінштейн уперше довів, що «процес мислення бере свій початок у проблемній ситуації». З'ясовано, що цей процес полягає у аналізі ПС й ідентифікуванні в ній однієї або кількох проблем, адже об'єктивно спочатку з'являється проблема, а після взаємодії з суб'єктом проблема трансформується у проблемну ситуацію.

У результаті аналізу низки наукових джерел щодо визначення сутності проблемної ситуації (А. Кузьмінський, М. Махмутов, Н. Нікандров, М. Скаткін) зроблено висновок, що ПС – це, з одного боку, ситуація пізнавального утруднення, а з іншого – суперечність між знанням і незнанням, яка провокує утруднення. З'ясовано, що ПС передбачає постановку проблеми, її усвідомлення, вербалізацію і свідоме відтворення знань і вмінь курсантами. Розвиваючий ефект ПС виявляється у здатності застосовувати методи, властиві логіці та науковому пізнанню, давати обґрунтування, передбачати результат, знаходити рішення. Проблемна ситуація має важливе діагностичне значення, оскільки під час її вирішення виявляються знання й уміння курсантів, професійно важливі якості характеру, пізнавальна активність або пасивність. Це дозволяє викладачу ефективно корегувати організацію і зміст навчальної діяльності курсантів.

За результатами аналізу наукових публікацій (Дж. Олінгтон, Д. Уїліс, А. Усова) зроблено висновок, що формування вмінь розв'язувати ПС являє собою складний процес, під час якого створюються і фіксуються асоціації між завданнями, необхідними для їх виконання знаннями та їх застосуванням на практиці. Повторювані дії зміцнюють ці асоціації, а варіанти завдань роблять їх чіткішими. Таким чином формуються риси та ознаки вмінь: гнучкість (здатність раціонально діяти в різних ситуаціях) і стійкість (збереження чіткості й темпу, витривалість і максимальна наближеність до реальних умов та завдань).

У результаті аналітико-пошукової роботи та врахування основних принципів проблемного навчання, багатогранності і комплексності вмінь розроблено структурну схему процесу розвитку вмінь розв'язувати ПС (рисунок 1).

У **другому розділі** – «Обґрунтування теоретичної моделі та педагогічних умов і формування в майбутніх офіцерів-прикордонників вмінь розв'язувати проблемні ситуації у професійній діяльності» – визначено діагностичний апарат для з'ясування рівнів сформованості у майбутніх офіцерів-прикордонників вмінь розв'язувати ПС, подано результати констатувального етапу

експерименту, викладено організацію перевірки стану сформованості у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв'язувати ПС, обґрунтовано педагогічні умови та подано модель.

Рисунок 1 – Структурна схема процесу розвитку вмінь розв'язувати проблемні ситуації

Методом експертного оцінювання, опираючись на принципи діяльнісного, інтегрованого та компетентнісного підходів, визначено критерії оцінювання сформованості вмінь розв'язувати ПС та відповідні показники (таблиця 1).

Таблиця 1 – Критерії та показники сформованості у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв'язувати проблемні ситуації

Критерії	Показники
<i>Мотиваційно-ціннісний</i>	Наявність бажання опанувати вміння розв'язувати ПС, усвідомлення та розвиток потреби таких умінь; інтерес до знань, умінь, процесу пізнання, потреби у нових знаннях; моральна відповідальність за результати власного навчання та підвищення вимог до своїх навчальних досягнень
<i>Когнітивно-пізнавальний</i>	Повнота знань, глибина знань, спрямованість змісту висловлювання на розв'язання ПС, міцність знань
<i>Дяльнісно-цільовий</i>	Уміння вести цільовий пошук інформації; оперативність мислення; засвоєння логічної сукупності дій, які складають структуру вмінь розв'язувати проблемні ситуації; самостійність виконання операцій
<i>Емоційно-вольовий</i>	Витримка, наполегливість, рішучість, упевненість

З урахуванням результатів наукових праць, у яких розглядаються питання рівнів сформованості вмінь (В. Безпалько, Ю. Красильник), а також чотирьох етапів проблемного навчання (М. Махмутов) у дослідженні виокремлено чотири рівні сформованості вмінь розв'язувати ПС: низький, задовільний, достатній, високий (таблиця 2).

Запропонований діагностичний апарат дозволив провести констатувальний етап експерименту, у якому взяли участь 193 курсанти 3-го і 4-го курсів Національної академії ДПСУ імені Богдана Хмельницького (далі – НАДПСУ). Узагальнені результати цього етапу експерименту подано у таблиці 3.

Таблиця 2 – Якісна та кількісна характеристики окремого показника сформованості вмінь розв'язувати проблемні ситуації

Якісна характеристика показника	Оцінка у балах	Рівень
Показник повністю виражений, виявляється постійно (систематично, регулярно)	4	Високий
Показник розвинений, чітко виражений, виявляється часто	3	Достатній
Показник помітно виражений, виявляється непостійно (періодично), відхилень у негативний бік не спостерігається	2	Задовільний
Показник слабо виражений, виявляється (епізодично, нечасто) і неефективно	1	Низький

Таблиця 3 – Результати констатувального етапу експерименту за критеріями оцінювання, у %

Критерій Рівень	Мотиваційно-ціннісний		Когнітивно-пізнавальний		Діяльнісно-цільовий		Емоційно-вольовий	
	3-й курс	4-й курс	3-й курс	4-й курс	3-й курс	4-й курс	3-й курс	4-й курс
Високий	7,06	9,26	12,94	11,11	7,06	5,66	15,29	15,74
Достатній	9,41	11,11	18,82	19,44	16,47	15,74	18,82	13,89
Задовільний	20,00	44,44	30,59	32,41	52,94	53,60	28,24	45,37
Низький	63,53	35,19	37,65	37,04	23,53	25,00	37,65	25,00

З'ясовано, що такий результат зумовлено несистематичним використанням ПС на заняттях; стереотипним характером і невідповідністю методів і форм організації освітньої діяльності суті і характеру проблемного навчання; неповним відображенням у змісті гуманітарних і професійних навчальних дисциплін складників майбутньої професійної діяльності.

Результати аналізу освітньо-професійної програми підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників дозволяє стверджувати, що їхня освіта передбачає формування інтегрованих знань із психології, педагогіки, здійснення прикордонного контролю та пов'язаних з ними умінь, які необхідні для здійснення комунікації іноземною мовою. З огляду на це, для проведення експериментального дослідження було обрано такі дисципліни як «Педагогіка», «Психологія», «Здійснення прикордонного контролю» та «Іноземна мова».

За результатами аналізу експертних оцінок було обґрунтовано педагогічні умови формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв'язувати ПС у професійній діяльності, кожна з яких була реалізована в освітньому процесі.

Перша з таких педагогічних умов – *розвиток мотивації курсантів до спільної модальності пошуку на заняттях* – передбачала вивчення мотивів, потреб і мети навчання курсантів у НАДПСУ й створення навчально-пізнавального середовища, у якому розв'язання ПС є особистісно-важливою потребою курсантів, а систематичне їх використання створило умови для набуття досвіду цієї діяльності. Уся навчально-пізнавальна діяльність ґрунтувалася на такому емоційному фоні, як «цікаво, спробую, хочу, виконаю» (модальність вибору і пошуку), а не – «повинен, зобов'язаний, необхідно»

(модальність примусовості). Беручи до уваги те, що основними сенсорними каналами в освітній діяльності є зоровий, слуховий, кінетичний, відповідно доміантними модальностями, які використовувалися на заняттях, були візуальна, аудіальна та кінетична. З метою розвитку полімодального сприйняття застосувалися такі наочні засоби: відео- та аудіофрагменти, картки, колажі, графіки, паспортні зразки тощо. Ці засоби створювали фон й обстановку ситуації та допомагали курсантам розпізнати проблему й спрямовувати свою пошукову пізнавальну діяльність у напрямку вирішення проблеми.

Реалізація другої педагогічної умови – *системне застосування в освітньому процесі вищого військового навчального закладу форм і методів проблемного та інтерактивного навчання* – відбувалася шляхом активізації навчальної співпраці курсантів, поєднання групових, індивідуальних і фронтальних форм організації навчальної діяльності та використання методів проблемного навчання. З метою з'ясування проблемного поля й планування напрямків набуття нових знань застосовувався метод мозкового штурму, який дозволяв повторити та актуалізувати необхідну лексику за заданою темою; провокував швидке висунування творчих ідей у процесі вирішення проблеми. Завдяки графічним органайзерам (Mind Map – організація відомих знань, ідей навколо головної проблеми, Venn Diagram – виявлення схожих або відмінних завдань відділів прикордонної служби, Pie Chart Diagrams – визначення часток, що складають типову контрабанду, Problem and Solution Map та Fishbone Graph – визначення акцентів у формулюванні проблеми, її деталей та можливих рішень) курсанти формували вміння систематизувати інформацію. З іншого боку, вправи, створені за допомогою комп'ютерних програм Hot Potatoes, Quizlet, Wordle, забезпечували краще засвоєння професійної лексики, яка часто займала місце зовнішніх опор для розв'язання ПС. Отримані шляхом тренувань знання гарантували виконання необхідних дій для розв'язання ПС та прийняття раціонального рішення, тому й зміст виразів, речень, текстів змістово пов'язувалися з ПС. Курсантам пропонувалася система ПС різної складності залежно від рівня підготовленості групи і завдяки їх аналізу майбутні офіцери-прикордонники набували умінь усвідомлювати проблему, визначати проблему та встановлювати її межі, формувати стратегії вирішення проблеми, систематизувати інформацію про проблему, визначати необхідні ресурси, моніторити прогрес, оцінювати результати.

Упровадження такої педагогічної умови як *оновлення змісту навчальних дисциплін відповідно до сучасних викликів і загроз оперативно-службовій діяльності* передбачало систематичний аналіз предметного змісту майбутньої професійної діяльності офіцерів-прикордонників з метою відбору навчально-методичних матеріалів, ситуативних завдань та ПС, які відображали професійні функції офіцерів-прикордонників і сприяли опануванню знань та формуванню у них умінь розв'язувати ПС, а також аналіз змісту робочих програм з гуманітарних та фахових дисциплін з метою корегування змісту навчальних дисциплін відповідно до сучасних вимог професійної діяльності.

Джерелом інформації для створення ПС були випускники НАДПСУ, які вже набули певного практичного досвіду в межах своїх повноважень у підрозділах несення служби і знають проблеми зсередини. Матеріалом для ПС становило також інформування, яке проводилося з курсантами на кожному занятті. Додатковими джерелами були матеріали відомчої преси, офіційний сайт ДПСУ, сайти прикордонних відомств інших держав та світових новин, які постійно моніторилися викладачами у пошуку свіжої інформації, відповідної термінології тощо. Реалізація цієї умови досягалася завдяки співпраці викладачів кафедр прикордонного контролю, перекладу та англійської мови, німецької та другої іноземної мови, педагогіки та соціально-економічних дисциплін, психології та морально-психологічного забезпечення, використанню систематично поновлюваних інформаційних джерел, аудіо- і відеозасобів та створеному «банку» ПС професійного характеру.

Реалізація такої педагогічної моделі як *упровадження педагогічного менеджменту навчально-пізнавальної діяльності курсантів* мала на меті створення такого середовища, яке б забезпечувало ефективне опанування нових компетенцій; рівновагу між цілями та результатами, яких необхідно досягти, та можливостями курсантів і способами їх досягнення; запровадження в навчальних групах такої взаємодії, яка реалізує мотиваційний підхід до навчальної діяльності. Ця умова передбачала підготовку викладачів до оновлення змісту, вибору методів і прийомів освітнього процесу, розробки робочих програм, визначення раціональних обсягів матеріалу до кожного заняття; гнучкого формування установок і мотивів навчання; ефективного планування навчального часу; налагодження ефективного механізму участі кожного курсанта в освітньому процесі; забезпечення взаємозв'язку та взаємозбагачення різних дисциплін. Систематична підготовка науково-педагогічного складу до використання ПС на заняттях, застосування комплексу принципів, методів, організаційних форм і технологічних прийомів управління процесом розв'язання ПС здійснювалася шляхом проведення та особистої участі викладачів в інструкторсько-методичних заняттях, методичних зборах, семінарах, науково-практичних конференціях, засіданнях кафедр, спільних засіданнях кафедр, спільних нарадах; шляхом обміну особистого досвіду викладачів тощо.

З метою відображення цілісного, системного бачення процесу формування у курсантів-прикордонників умінь розв'язувати ПС було розроблено теоретичну модель (рисунок 2). Ефективність функціонування цієї моделі залежить від педагогічних умов та єдності змісту, форм і методів, спрямованих на формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв'язувати ПС у професійній діяльності.

У **третьому розділі** – «Експериментальна перевірка ефективності педагогічних умов формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв'язувати проблемні ситуації у професійній діяльності» – висвітлено результати дослідно-експериментальної перевірки впливу на формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв'язувати ПС педагогічних умов і моделі формування цих умінь.

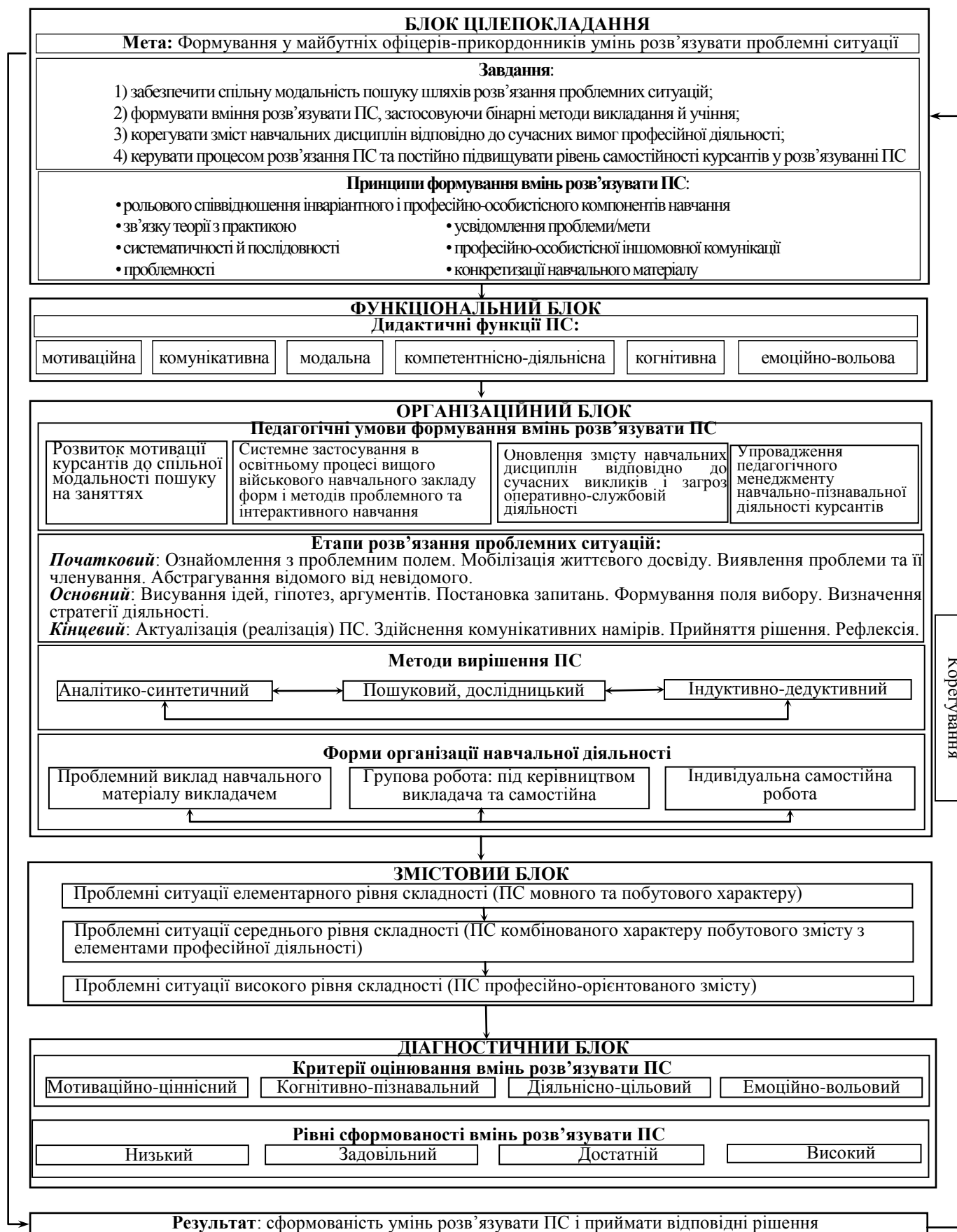

Рисунок 2 – Теоретична модель формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв'язувати проблемні ситуації у професійній діяльності

Експериментальне дослідження було проведено в період 2010–2016 років на базі НАДПСУ у три взаємопов'язані етапи: пошуково-теоретичний, експериментальний, узагальнюючий.

На пошуково-теоретичному етапі було здійснено теоретичний аналіз філософської, психолого-педагогічної, методичної літератури з проблеми дослідження, визначено його теоретичні та методологічні засади; розроблено загальну концепцію дослідно-експериментальної роботи, ідеї організації педагогічного експерименту; конкретизовано об'єкт, предмет, мету, завдання дослідження, визначено наявний у курсантів вихідний рівень компетенцій розв'язувати ПС (до проведення експерименту). На цьому етапі було проведено констатувальний експеримент із курсантами 3-го, 4-го курсу НАДПСУ. Вхідний контроль проводився на початку курсу шляхом анкетування курсантів, оцінювання результатів зрізу знань, засвоєння методики розв'язування ПС та встановлення професійно важливих вольових якостей майбутніх офіцерів-прикордонників.

Перед початком роботи було проаналізовано предметний зміст майбутньої професійної діяльності офіцерів-прикордонників і зміст робочих програм з іноземної мови та фахових дисциплін, зокрема, «Перевірка документів», «Здійснення прикордонного контролю»; вивчено послідовність опанування компетенцій як з гуманітарних, так і професійних дисциплін. Результати дослідження показали, що сформувати у майбутніх офіцерів-прикордонників уміння розв'язувати ПС неможливо в межах окремої навчальної дисципліни та без здатності інтегрувати набуті знання й уміння у певну ситуацію.

У формульованому експерименті взяли участь 193 курсанти і 27 викладачів НАДПСУ. Критеріями квотної вибірки курсантів були: напрямок підготовки «Охорона та захист державного кордону», курс навчання 3-й, 4-й.

Формульовальний етап педагогічного експерименту полягав у послідовному здійсненні педагогічних заходів, спрямованих на формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв'язувати ПС. Під час формульовального етапу експерименту роботу з формування у курсантів умінь розв'язувати ПС було організовано за такими напрямками: забезпечення готовності науково-педагогічного складу шляхом цілеспрямованої (спеціальної й психолого-педагогічної) підготовки до формування у курсантів умінь розв'язувати ПС; інтеграція навчальних дисциплін; оптимізація змісту, форм, методів і засобів формування умінь розв'язувати ПС. Сутність формульовального етапу експерименту полягала в поетапному введенні в навчальну діяльність курсантів експериментальної групи (далі – ЕГ) спеціально розроблених ПС, що виконували навчальну, діагностичну й корегульовальну функції та сприяли практичній реалізації педагогічних умов.

У результаті експериментальної роботи встановлено, що обґрунтовані педагогічні умови та розроблена теоретична модель формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв'язувати ПС обумовили підвищення рівня сформованості цих умінь. Унаслідок їх запровадження кількість курсантів з високим рівнем умінь розв'язувати ПС в ЕГ зросла на 20,56 %, а в контрольній

групі (далі – КГ) – лише на 4,71 %; кількість курсантів з низьким рівнем сформованості вмінь розв’язувати ПС в КГ зменшилась на 2,83 %, а в ЕГ таких не було виявлено взагалі, тобто 3,73 % курсантів низького рівня сформованості вмінь перейшли на задовільний рівень. Результати, отримані на етапах вхідного і підсумкового контролю підтвердили гіпотезу дослідження (таблиця 4).

Таблиця 4 – Динаміка формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв’язувати проблемні ситуації на початку та наприкінці формувального етапу експерименту

Рівні сформованості у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв’язувати ПС	Контрольна група, (n = 96)				Експериментальна група, (n = 97)			
	На початок експерименту		На кінець експерименту		На початок експерименту		На кінець експерименту	
	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%
Високий (4 бали)	8	8,33	13	13,54	7	7,22	27	27,84
Достатній (3 бали)	33	34,37	41	42,71	33	34,02	55	56,7
Задовільний (2 бали)	52	54,17	41	42,71	53	54,64	15	15,46
Низький (1 бал)	3	3,13	1	1,04	4	4,12	0	0
Середній показник, у балах	2,48		2,69		2,44		3,12	

Курсанти КГ та ЕГ вступали у процес експериментального дослідження на рівних умовах, про що свідчать результати вхідного контролю. Так, за середнім показником рівень сформованості у курсантів-прикордонників умінь розв’язувати ПС обох категорій груп мав приблизно однакове значення (КГ – 2,48 бала, ЕГ – 2,44 бала). Середній показник на етапі підсумкового контролю становив 2,69 бала в КГ, а в ЕГ – 3,12 бала. Для оцінки різниці між двома вибірками використовувався U-критерій Манна-Уїтні, що дозволило зробити висновок про суттєву та не випадкову різницю у рівнях сформованості вмінь курсантів розв’язувати ПС у КГ та ЕГ (на користь застосованих педагогічних умов) наприкінці формувального експерименту та відсутність такої різниці на його початку. За результатами формувального етапу експерименту середній динамічний бал в ЕГ склав 0,68 бала, тоді як у КГ – усього 0,21 бала. Отже, отримані результати дозволяють стверджувати, що розроблена модель виявилась ефективною.

На основі проведеного експерименту та здобутого досвіду було розроблено методичні рекомендації науково-педагогічному складу щодо формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв’язувати ПС у професійній діяльності.

ВИСНОВКИ

У дослідженні подано теоретико-методичне обґрунтування і результати експериментальної перевірки педагогічних умов і теоретичної моделі формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв’язувати проблемні ситуації у професійній діяльності

1. Сутність умінь розв’язувати проблемні ситуації майбутніми офіцерами-прикордонниками полягає у взаємопов’язаній цілісності їх аналітично-

синтетичних, індуктивно-дедуктивних, дослідницьких, інтелектуальних, організаторсько-педагогічних і творчих умінь, що реалізуються у професійній діяльності і є невід'ємним складником фахової компетентності.

Формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв'язувати ПС у професійній діяльності є важливим компонентом професійної підготовки майбутніх охоронців кордону й умовою ефективного виконання ними службових завдань. Реальні проблемні ситуації, які виникають у професійній діяльності містять найбільший потенціал для формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь їх розв'язувати, тому ПС слід використовувати в освітньому процесі вищого військового навчального закладу в якості навчальних.

Уміння розв'язувати ПС – це сукупність дій, спрямованих на виявлення проблеми, її системний аналіз, виділення головного, збір інформації, формування проблемного поля, висування гіпотез, їх оцінювання та вибір найбільш раціональних і прийняття рішення. Важливим етапом у вирішенні проблеми є дискусія щодо усунення недоліків, більш раціонального вирішення проблеми, тобто здатність до рефлексії. Особливостями структури розвитку вміння розв'язувати ПС є визначення напрямку дій, які включають розробку комунікативної стратегії вирішення проблеми, збір інформації, її організація, обговорення, узагальнення, визначення відповідних аналітичних і технічних інструментів та прийняття рішення.

2. Сформованість умінь розв'язувати ПС можна визначити за допомогою мотиваційно-ціннісного, когнітивно-пізнавального, діяльнісно-цільового та емоційно-вольового критеріїв.

Показниками мотиваційно-ціннісного критерію є наявність бажання опанувати вміння розв'язувати ПС, усвідомлення та розвиток потреби таких умінь; інтерес до знань, умінь, процесу пізнання, потреби у нових знаннях; моральна відповідальність за результати власного навчання та підвищення вимог до своїх навчальних досягнень. Когнітивно-пізнавальний критерій можна оцінювати за такими показниками як повнота знань, глибина знань, спрямованість змісту висловлювання на розв'язання ПС, міцність знань. Показниками діяльнісно-цільового критерію слід вважати уміння вести цільовий пошук інформації; оперативність мислення; засвоєння логічної сукупності дій, які складають структуру вміння розв'язувати проблемні ситуації; самостійність виконання операцій. Показниками емоційно-вольового критерію обрано витримку, наполегливість, рішучість, упевненість.

Сформованість у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв'язувати ПС може виявлятися на високому, достатньому, задовільному і низькому рівнях.

3. Для результативного формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв'язувати ПС важливе значення мають такі педагогічні умови: розвиток мотивації курсантів до спільної модальності пошуку на заняттях завдяки застосуванню комплексу засобів (візуальних, аудіальних, кінетичних тощо) полімодального сприйняття навчального матеріалу й імітації реальних ПС професійного спрямування; системне

застосування в освітньому процесі вищого військового навчального закладу форм і методів проблемного та інтерактивного навчання завдяки поєднанню фронтальних, індивідуальних та групових форм взаємодії курсантів на заняттях та бінарних методів викладання та учіння; оновлення змісту навчальних дисциплін відповідно до сучасних викликів і загроз оперативно-службовій діяльності завдяки системному аналізу ситуації на кордоні і корегуванню змісту навчальних дисциплін відповідно до сучасних вимог професійної діяльності; впровадження педагогічного менеджменту навчально-пізнавальної діяльності курсантів на основі проведення та особистої участі викладачів в інструкторсько-методичних заняттях, методичних зборах, семінарах, науково-практичних конференціях, засіданнях кафедр, предметно-методичних комісій, обміну особистого досвіду викладачів тощо.

4. Теоретична модель формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв'язувати ПС у професійній діяльності схематично відтворює всі компоненти педагогічної системи, їх зв'язки й взаємовпливи, функції, принципи, умови, зміст, засоби формування вмінь розв'язувати ПС. Модель складається із таких блоків: цілепокладання (мета, завдання, принципи), функціональний (дидактичні функції ПС), організаційний (педагогічні умови, етапи розв'язання ПС, методи вирішення ПС, форми організації навчальної діяльності), змістовий (ПС різного рівня складності) та діагностичний (критерії, рівні, методика корегування). Кінцевим результатом є сформованість умінь розв'язувати проблемні ситуації та приймати відповідні рішення. Розроблена модель надає можливість цілеспрямовано керувати формуванням у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв'язувати ПС, опираючись на їхні дидактичні функції та розгорнутий алгоритм процесу їх розв'язання. Модель реалізує у практиці освітнього процесу обґрунтовані педагогічні умови і є універсальною для будь-якої ПС різної складності.

5. Результати проведеної експериментальної роботи з формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв'язувати ПС у професійній діяльності, відповідно до розробленої моделі та визначених педагогічних умов, свідчать про статистично значущі зміни: кількість курсантів з високим рівнем сформованості вмінь розв'язувати проблемні ситуації в ЕГ склала 27,84 % проти 7,22 %, у КГ – 13,54 % проти 8,33 %. Кількість курсантів із задовільним рівнем в ЕГ зменшилась від 54,64 % до 15,46 %, у КГ – від 54,17 % до 42,71 %, а курсантів з низьким рівнем в ЕГ не виявлено взагалі, у КГ їх кількість зменшилась від 3,13 % до 1,04 %. В ЕГ було отримано вищі результати за обраними критеріями та показниками. Вірогідність результатів експериментальної роботи підтверджено застосуванням непараметричного статистичного U-критерію Манна-Уїтні, який дозволив зробити висновок про суттєву та не випадкову різницю у рівнях сформованості вмінь курсантів розв'язувати ПС у КГ та ЕГ на користь застосованих педагогічних умов.

Розроблені у результаті дослідження методичні рекомендації викладачам кафедр гуманітарних та професійних дисциплін сприятимуть підвищенню ефективності формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв'язувати проблемні ситуації у професійній діяльності.

До напрямів подальших досліджень відносимо: вивчення засобів формування вмінь розв'язувати проблемні ситуації у процесі самостійної підготовки курсантів вищого військового навчального закладу й удосконалення моніторингу результатів самостійної навчальної діяльності курсантів на основі використання проблемних ситуацій.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Навчальні та навчально-методичні посібники

1. **Карпушина, М. Г.** Тематичні комунікативні ситуації : навчально-методичний посібник / В. М. Гапонова, М. Г. Карпушина. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2010. – 284 с.

2. **Карпушина, М. Г.** Англійська мова у правовому контексті : навчальний посібник / В. М. Гапонова, Н. С. Назаренко, М. Г. Карпушина. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2013. – 246 с.

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати

3. **Карпушина, М. Г.** Роль особистості викладача у створенні мовленнєвих ситуацій / М. Г. Карпушина // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія : «Педагогіка і психологія» : зб. статей / голова ред. колегії Глузман О. В. – Ялта : РВВ КГУ, 2006. – Вип. 11. (Ч. 2). – С. 49–56.

4. **Карпушина, М. Г.** Процес створення проблемних навчально-мовленнєвих ситуацій / М. Г. Карпушина // Наукові записки. Серія : «Психологія і педагогіка» : зб. наук. пр. / відповід. ред. Пасічник І. Д. – Острого : Вид-во НаУ Острозька академія, 2007. – Вип. 8. – С. 121–132.

5. **Карпушина, М. Г.** Організація навчальної діяльності в умовах застосування проблемних ситуацій / М. Г. Карпушина // Проблеми освіти : наук. зб. / голов. ред. Вакарчук І. О. – К. : Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, 2009. – Вип. 58. (Ч. 1). – С. 240–243.

6. **Карпушина, М. Г.** Педагогічні умови формування вмінь розв'язувати проблемні ситуації / М. Г. Карпушина // Збірник наукових праць. Серія : педагогічні та психологічні науки / голов. ред. Романишина Л. М. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2010. – № 54. – С. 51–55.

7. **Карпушина, М. Г.** Роль міжпредметних зв'язків у формуванні вмінь розв'язувати проблемні ситуації майбутніми офіцерами-прикордонниками / М. Г. Карпушина // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. / редкол. : І. А. Зязюн (голова) та ін. – Київ-Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2012. – Вип. 33. – С. 348–351.

8. **Карпушина, М. Г.** Педагогічні аспекти розвитку вмінь розв'язування проблемних ситуацій / В. М. Гапонова, М. Г. Карпушина // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна» / редкол. : М. Є. Чайковський (голова) та ін. – Хмельницький : ХІСТ, 2013. – № 1. – С. 59–63.

9. **Карпушина, М. Г.** Система методів та форм навчання у формуванні вмінь вирішувати проблемні ситуації / М. Г. Карпушина // Вісник Запорізького національного університету / голов. ред. Локарева Г. В. – Запоріжжя :

Запорізький національний університет, 2013. – № 2 (20) : Педагогічні науки. – С. 36–47.

10. **Карпушина, М. Н.** Border Guards' Discursive strategies and tactics in problem-based learning of cadets / М. Н. Карпушина // Nauka I Studia / redactor naczelna prof. dr hab. Koretskiy M. H. – Przemysl : Sp. zo. o. «Nauka i studia», 2014. – № 19 (129) : Historia Pedagogiczne nauke. Prawo. – P. 46–52.

11. **Карпушина, М. Г.** Модель формування вмінь у майбутніх офіцерів-прикордонників розв'язувати проблемні ситуації [Електронний ресурс] / М. Г. Карпушина // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України : електрон. наук. фак. вид. / голов. ред. Діденко О. В. – 2015. – Вип. 4. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadped_2015_4_8.pdf.

12. **Карпушина, М. Г.** Результати експериментальної перевірки теоретичної моделі та педагогічних умов формування вмінь у майбутніх офіцерів-прикордонників розв'язувати проблемні ситуації / Майя Карпушина // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. Руснак І. С. – Чернівці : Чернівецький нац.ун-т, 2015. – Вип. 758 : Педагогіка та психологія. – С. 50–60.

Опубліковані праці апробаційного характеру

13. **Карпушина, М. Г.** Проблемне навчання як фактор формування професійних умінь майбутніх офіцерів прикордонників / М. Г. Карпушина // Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України : матер. II Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 20 лист. 2009 р.) / Нац. академія Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2009. – С. 107–108.

14. **Карпушина, М. Г.** Алгоритм розв'язання проблемних ситуацій професійного спрямування / М. Г. Карпушина // Військова освіта та наука: сьогодення та майбутнє : матер. VIII Міжнар. наук.-практ. конференції (Київ, 23 лист. 2012 р.) / за заг. ред. В. В. Балабіна. – К. : ВІКНУ, 2012. – С. 143–144.

15. **Карпушина, М. Г.** Реалізація методів проблемного навчання у контексті вивчення Концепції інтегрованого управління кордонами на заняттях з іноземної мови / М. Г. Карпушина // Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України : матер. VI Всеукр. наук.-пр. конф. (Хмельницький, 15 лист. 2013 р.) / Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2013. – С. 711–713.

16. **Карпушина, М. Г.** Критерії, показники та рівні сформованості вмінь розв'язувати проблемні ситуації майбутніми офіцерами-прикордонниками / М. Г. Карпушина // Військова освіта і наука: сьогодення та майбутнє : матер. X Міжнар. наук.-практ. конференції (Київ, 21 листопада 2014 р.) / за заг. ред. В. В. Балабіна. – К. : ВІКНУ, 2014. – С. 87.

17. **Карпушина, М. Г.** Особливості вербальної інтеракції офіцера-прикордонника з суб'єктом перетину кордону / М. Г. Карпушина // Спільні дії військових формувань держави: проблеми та перспективи : матер. I Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 10–11 вересня 2014 р.) / голова оргкомітету Кравчук О. І. – Одеса : ВАО, 2014. – С. 200–202.

18. **Карпушина, М. Г.** Дидактичні функції проблемних ситуацій та принципи навчання їхніми засобами / М. Г. Карпушина // Спільні дії військових формувань держави: проблеми та перспективи : матер. II Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 11–12 вересня 2015 р.) / голова оргкомітету Кравчук О. І. – Одеса : ВАО, 2015. – С. 314–317.

19. **Карпушина, М. Г.** Методи та форми проблемного навчання / М. Г. Карпушина // Альянс наук: вчений – вченому : матер. X Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 25–26 лютого 2016 р.) / оргкомітет : Корецький М. Х., Шепель Ю. О. (співголови). – Дніпропетровськ : Біла К. О., 2016. – С. 18–21.

20. **Карпушина, М. Г.** Джерела інформації проблемних ситуацій / М. Г. Карпушина // Іншомовна підготовка працівників ОВС та фахівців із права : матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 14 квітня 2016 р.) / редкол. : В. В. Черней (голова) та ін. – К., 2016. – С. 54–57.

21. **Карпушина, М. Г.** Методика роботи з проблемними ситуаціями / М. Г. Карпушина // Спільні дії військових формувань держави: проблеми та перспективи : матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 22–23 вересня 2016 р.) / голова оргкомітету Кравчук О. І. – Одеса : ВАО, 2016. – С. 346–348.

АНОТАЦІЇ

Карпушина М. Г. Формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв'язувати проблемні ситуації у професійній діяльності. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Хмельницький, 2017.

Дисертацію присвячено дослідженню проблеми формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв'язувати проблемні ситуації у професійній діяльності. З'ясовано сутність і зміст умінь розв'язувати проблемні ситуації та структуру їх розвитку. Визначено критерії, показники й охарактеризовано рівні сформованості у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв'язувати проблемні ситуації у професійній діяльності. Теоретично обґрунтовано педагогічні умови формування у майбутніх офіцерів умінь розв'язувати проблемні ситуації (розвиток мотивації курсантів до спільної модальності пошуку на заняттях; системне застосування в освітньому процесі вищого військового навчального закладу форм і методів проблемного та інтерактивного навчання; оновлення змісту навчальних дисциплін відповідно до сучасних викликів і загроз оперативно-службовій діяльності; упровадження педагогічного менеджменту навчально-пізнавальної діяльності курсантів). Розроблено, науково обґрунтовано та експериментально перевірено теоретичну модель формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв'язувати проблемні ситуації. За результатами дослідження розроблено методичні рекомендації науково-педагогічному складу щодо формування у майбутніх

офіцерів-прикордонників умінь розв'язувати проблемні ситуації у професійній діяльності.

Ключові слова: уміння, проблемні ситуації, офіцери-прикордонники, модель формування умінь, педагогічні умови.

Карпушина Н. Г. Формирование у будущих офицеров-пограничников умений решать проблемные ситуации в профессиональной деятельности. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.04 – теория и методика профессионального образования. – Национальная академия Государственной пограничной службы Украины имени Богдана Хмельницкого, Хмельницкий, 2017.

Диссертация посвящена исследованию проблемы формирования у будущих офицеров-пограничников умений решать проблемные ситуации в профессиональной деятельности. Раскрыты сущность и содержание умений решать проблемные ситуации и структура их развития. Определены критерии, показатели и охарактеризованы уровни сформированности у будущих офицеров-пограничников умений решать проблемные ситуации в профессиональной деятельности. Теоретически обоснованы педагогические условия формирования у будущих офицеров умений решать проблемные ситуации (развитие мотивации курсантов к общей модальности поиска на занятиях; системное применение в образовательном процессе высшего военного учебного заведения форм и методов проблемного и интерактивного обучения; обновление содержания учебных дисциплин в соответствии с современными вызовами и угрозами оперативно-служебной деятельности; внедрение педагогического менеджмента учебно-познавательной деятельности курсантов). Разработана, научно обоснована и экспериментально проверена теоретическая модель формирования у будущих офицеров-пограничников умений решать проблемные ситуации. По результатам исследования разработаны методические рекомендации научно-педагогическому составу по формированию у будущих офицеров-пограничников умений решать проблемные ситуации в профессиональной деятельности.

Ключевые слова: умения, проблемные ситуации, офицеры-пограничники, модель формирования умений, педагогические условия.

Karpushyna M. H. Forming Problem-Solving Skills of the Future Border Guard Officers in Professional Activity. – Manuscript Copyright.

The thesis is for obtaining the scientific degree of the candidate of pedagogical sciences in speciality 13.00.04 – theory and methods of professional education. – The National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi, Khmelnytskyi, 2017.

The dissertation is devoted to the research of the problem-solving skills formation of the future border guard officers in professional activities. In fact, problems can be opportunities in academic situations to learn how to approach challenges, for instance, putting together arguments in a message or essay, evaluating

information or situation, developing a strategy in a discourse. Therefore, it is safe to say that a problem in our case is a 'solution in disguise' as it provides a key to developing any professional skills. Thus, problem-based learning is an approach to professional education that stresses the use of real-life problems as a stimulus for learning, which is considered contextually valid, in the sense that the problems are taken from professional practice. As a result, cadets acquire knowledge organized around these problems being involved with reality; learn social and communicative skills in genuine discourse, which explains the rationale behind their actions.

The nature and content of the skills to solve problem situations and the structure of problem-solving activities that are associated with the inspection of documents at the border crossing points of Ukraine have been clarified. The criteria, indicators and levels of problem-solving skills formation of the future border guard officers have been defined and described. There have been theoretically grounded and experimentally tested the positive influence of the developed pedagogical conditions of problem-solving skills formation of the future border guard officers (development of cadets' motivation for cooperative search modalities in the classroom; the system application of forms and methods of problem-based and interactive learning in educational process of military higher educational establishments; updating training courses content to meet modern challenges and threats posed to operational activities; introduction of pedagogical management of the educational and cognitive activity of cadets). The model of problem-solving skills formation of the future border guard officers includes five units: the unit of goal setting (goal, tasks of the model of problem-solving skills formation of the future border guard officers and the principles of their formation), functional (didactic, motivational, communicative, model, competency and action-based, cognitive, emotional and conative functions of problem situations), organizational (pedagogical conditions of problem-solving skills formation of the future border guard officers, algorithm of problem-solving operations, problem-solving methods and organizational forms of educational activities), content (problem situations of different difficulty levels) and diagnostic (evaluation criteria and levels of problem-solving skills formation of the future border guard officers) units. It has been developed, scientifically grounded and experimentally tested. This model stands out from the existed ones by the established pedagogical conditions of problem-solving skills formation of the future border guard officers as well as fixed functions of problem situations. Methodical guidelines for scientific-teaching staff on problem-solving skills formation of the future border guard officers in professional activities have been elaborated based on the results of the research.

Key words: skills, problem situations, border guard officers, skills formation model, pedagogical conditions.